

УДК 330.837:338.24

Желізко О.О.

аспірант кафедри підприємництва,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка**ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИХ ЗМІН
ЯК ОДНА З ГОЛОВНИХ ДЕТЕРМІНАНТ СИСТЕМИ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМНИЦТВА**

У статті досліджуються проблеми, пов'язані з роллю та значенням державного регулювання інституціональних змін, в контексті забезпечення економічної безпеки підприємництва, а також доведено, що держава, будучи суб'єктом, який має суттєвий вплив на підприємців, спроможна впливати і на систему їх економічної безпеки. З'ясовано, що відсутність кардинальних реформ у сфері підприємництва призвела до несприятливих інституціональних змін, а наслідки цього можна виявити, проаналізувавши основні показники розвитку підприємництва протягом усіх років незалежності. Так, за останні два роки відбулось зменшення кількості малих підприємств та мікропідприємств, що обумовлено відсутністю послідовної та обґрунтованої політики в сфері розвитку малого підприємництва. Обґрунтовано, що інституціональні зміни в державі здатні суттєво впливати на механізм забезпечення економічної безпеки підприємництва, метою якого є попередження, мінімізація, а також усунення загроз та негативних впливів насамперед зовнішнього характеру. Доведено, що протягом тривалого періоду часу на стан економічної безпеки підприємництва значний вплив чинять прямі методи державного регулювання, до яких, зокрема, відносяться штрафи, різного роду обмеження, дозволи, квоти та ліцензії.

Ключові слова: система економічної безпеки, інституціональні зміни, державне регулювання, Індекс легкості ведення бізнесу, підприємництво.

**ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ
КАК ОДНА ИЗ ГЛАВНЫХ ДЕТЕРМИНАНТ СИСТЕМЫ
ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА**

Желізко А.А.

В статье исследуются проблемы, связанные с ролью и значением государственного регулирования институциональных изменений в контексте обеспечения экономической безопасности предпринимательства, а также доказано, что государство, будучи субъектом, который имеет существенное влияние на предпринимателей, способно влиять и на систему их экономической безопасности. Выяснено, что отсутствие кардинальных реформ в сфере предпринимательства привело к неблагоприятным институциональным изменениям, а последствия этого можно определить, проанализировав основные показатели развития предпринимательства в течение всех лет независимости. Так, за последние два года произошло уменьшение количества малых предприятий и микропредприятий, что обусловлено отсутствием последовательной и обоснованной политики в сфере развития малого предпринимательства. Обосновано, что институциональные изменения в государстве способны существенно влиять на механизм обеспечения экономической безопасности предпринимательства, целью которого является предупреждение, минимизация, а также устранение угроз и негативных воздействий, прежде всего внешнего характера. Доказано, что в течение длительного периода времени на состояние экономической безопасности предпринимательства значительное влияние оказывают прямые методы государственного регулирования, к которым, в частности, относятся штрафы, различного рода ограничения, разрешения, квоты и лицензии.

Ключевые слова: система экономической безопасности, институциональные изменения, государственное регулирование, Индекс легкости ведения бизнеса, предпринимательство.

**GOVERNMENT REGULATION OF INSTITUTIONAL CHANGES
AS ONE OF THE MAIN DETERMINANTS
OF THE ECONOMIC SECURITY SYSTEM OF ENTREPRENEURSHIP**

Zhelizko O.

The article deals with problems related to the role and significance of state regulation of institutional changes in the context of providing economic security of entrepreneurship. It is proved that the state, being an entity that has a significant impact on entrepreneurs, is also able to influence the system of their economic security. It was clarified that the lack of fundamental reforms in the field of entrepreneurship led to unfavorable institutional changes. The consequences of this can be detected by analyzing the main indicators of entrepreneurship development during all years of independence. In particular, over the past two years, there has been a decrease in the number of small and micro enterprises, due to the lack of consistent and well-founded policy in the field of small business development. It is substantiated that institutional changes in the state

can significantly influence the mechanism of ensuring the economic security of entrepreneurship aimed at preventing, minimizing, and eliminating threats and negative influences primarily of an external nature. It is proved that for a long period of time, the direct methods of state regulation have a significant influence on the state of economic security of entrepreneurship, which includes: fines, various kinds of restrictions, permits, quotas and licenses.

Keywords: system of economic security, institutional changes, state regulation, index of ease of doing business, entrepreneurship.

Постановка проблеми. Механізм забезпечення економічної безпеки має власні характерні риси для кожного сектору економіки, зокрема підприємницького. Механізм забезпечення економічної безпеки підприємництва передбачає реалізацію комплексу заходів, метою яких є попередження, мінімізація впливу або ліквідація наслідків негативних дій внутрішнього та зовнішнього характеру, задля забезпечення подальшої стабілізації та розвитку підприємств. Держава в особі органів управління виступає економічним суб'єктом, який наділений найбільш широкими повноваженнями, а тому має ключовий вплив на систему економічної безпеки підприємництва. Будучи фактично головною детермінантою, органи державної влади спроможні створювати як позитивні, так і негативні умови для розвитку підприємництва, формуючи нормативно-правове поле та забезпечуючи його реалізацію на практиці. Характерним для України є те, що наявність перешкод з боку державних та регіональних органів влади щодо розвитку підприємництва є системною. Це обумовлено слабким механізмом заохочення подальшого розвитку та зростання підприємницьких структур, а також їх підтримки, що відображається в недосконалому державній регуляторній політиці загалом та недостатньому рівні забезпечення інституційних змін зокрема. Все це негативно впливає на стан економічної безпеки підприємництва в Україні. Рівень державного регулювання не відповідає не лише європейським стандартам щодо нормативно-правового забезпечення підприємницького сектору, але й внутрішнім інтересам держави щодо подальшого його розвитку. Така ситуація призводить до відставання розвитку вітчизняного підприємництва від рівня розвинених країн за ключовими показниками, такими як, зокрема, кількість діючих та нових підприємств, їх беззбиткове функціонування протягом значного періоду часу, ефективність використання ресурсів та соціальні показники бізнесу. А тому дослідження цієї проблематики є надзвичайно актуальним для України і потребує подальшого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд проблематики виявлення впливу державного регулювання інституціональних змін на систему економічної безпеки підприємництва в окремих аспектах є предметом дослідження багатьох сучасних науковців. Серед учених країн ближнього зарубіжжя питання впливу держави на підприємництво досліджували, зокрема, В.А. Богомолов, А.Л. Безпалько, В.Ф. Гапоненко, О.А. Грунін, Є.А. Олейнікова, Т.В. Ромашкін, В.І. Попюк, В.І. Яроцькі.

Значну увагу проблематиці дослідження місця економічної системи безпеки в державній системі економічної безпеки приділяли і вітчизняні вчені, серед яких слід назвати таких, як О.М. Бандурка, А.І. Барановський, З.С. Варналій, Т.Г. Васильців, В.М. Геєць, В.С. Духов, М.І. Зубок, Т.М. Іванюта, М.І. Камлик, І.С. Керницький, Г.В. Козаченко, Т.Б. Кузенко, О.Ф. Новикова, Л.О. Омелянович, К.Я. Петрова,

Р.М. Скриньковський, С.В. Філіппова, М.В. Фоміна, Л.Г. Шемяєва.

Попри наявність значної кількості досліджень щодо цієї проблематики, слід відзначити фрагментарність освітлення питань впливу держави на систему економічної безпеки підприємництва. Недостатньо уваги у працях науковців приділено питанням ролі інституціональних змін та їх значення для забезпечення економічної безпеки підприємництва, що є особливо важливим в умовах посилення євроінтеграційних прагнень України. Також подальшого розгляду потребують окремі аспекти та напрями державного регулювання розвитку підприємництва за умов періодичного виникнення кризових явищ в економіці.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження впливу державного регулювання інституціональних змін на стан системи економічної безпеки підприємництва в контексті виникнення новітніх умов його функціонування задля забезпечення подальшого функціонування та розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема питань державного регулювання інституціональних змін, пов'язаних з покращенням стану системи економічної безпеки підприємництва, має безпосередній зв'язок з необхідністю подолання наслідків перехідного до ринкової економіки періоду, який характеризувався розподільчим типом економіки, недостатньо прозорими процесами щодо трансформації прав власності, зрощуванням владних та бізнес-інтересів, наявністю монополій в окремих сферах економіки, а також значним рівнем тінізації. Окремі з названих проблем все ще залишаються актуальними досі, а тому потребують значного переосмислення підходів до регулювання з боку держави. Оцінка державного регулювання інституціональних змін в контексті досягнення покращення стану економічної безпеки підприємництва передусім пов'язана з аналізом основних показників, відповідно до яких можна визначити основні тенденції змін, які відбуваються у підприємницькому секторі. Для аналізу стану розвитку підприємництва прийнято розглядати такі найбільш репрезентативні показники, як динаміка зміни кількості господарюючих суб'єктів, зокрема за розмірами підприємств; динаміка кількості малих та середніх підприємств як ознака розвитку приватного бізнесу; обсяги виготовленої та реалізованої продукції; фінансові показники розвитку підприємницьких структур [1, с. 159].

Дані щодо динаміки зміни кількості суб'єктів господарювання за розмірами наведено у табл. 1.

Загалом протягом 2010–2013 рр. спостерігались позитивні тенденції не лише щодо збільшення загальної кількості суб'єктів господарювання, але й стосовно кількості малих підприємств. Водночас з 2014 р. наявним було скорочення кількості малих підприємств. Так, порівняно з 2013 р. кількість малих підприємств станом на 2016 р. скоротилась на 28,4%, при цьому кількість мікропідприємств також скоротилась на

Таблиця 1. Динаміка кількості підприємств за їх розмірами у період 2010–2016 рр.

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Усього підприємств, з них:	378 810	375 695	364 935	393 327	341 001	343 440	306 369
– великі підприємства	586	659	698	659	497	423	382
частка у %	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1
– середні підприємства	20 983	20 753	20 189	18 859	15 906	15 203	14 869
частка у %	5,5	5,5	5,5	4,8	4,7	4,4	4,9
– малі підприємства	357 241	354 283	344 048	373 809	324 598	327 814	291 118
частка у %	94,3	94,3	94,3	95	95,2	95,5	95

Джерело: складено за даними [2]

Таблиця 2. Рейтингова позиція України відповідно до Індексу легкості ведення бізнесу та його складових протягом 2010–2017 рр.

Показники	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Індекс легкості ведення бізнесу	142	145	152	137	112	96	81	80
Реєстрація підприємства	134	118	112	50	47	76	24	20
Отримання дозволу на будівництво	181	179	180	183	41	70	137	140
Підключення до систем енергопостачання	н/д	н/д	169	166	172	185	140	130
Реєстрація власності	141	164	166	149	97	59	62	63
Одержання кредитів	30	32	24	23	13	17	19	20
Захист міноритарних інвесторів	109	109	111	117	128	109	101	70
Оподаткування	181	181	181	165	164	108	83	84
Міжнародна торгівля	139	139	140	145	148	154	110	115
Забезпечення виконання контрактів	43	43	44	42	45	43	93	81
Дозвіл визнання неплатоспроможності (процедура банкрутства)	145	150	156	157	162	142	148	150

Джерело: складено за даними [4]

28,62% (з 318 477 у 2013 р. до 247 614 у 2016 р.) [2]. Такі негативні тенденції насамперед були пов'язані з розгортанням глибинної суспільно-політичної кризи в Україні, а також втратою частини території. Водночас протягом 2014–2015 рр. кількість підприємств (зокрема, малих) після стрімкого скорочення порівняно з 2013 р. залишалась відносно стабільною, а у 2016 р. знову почала зменшуватись. У 2016 р. порівняно з 2015 р. відбулось значне скорочення кількості малих підприємств (на 12,6%) та мікропідприємств (на 14,8%). Таке скорочення можна пов'язати зі змінами, внесеними до Закону «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (ЄСВ)», які було прийнято у 2016 р. [3]. Відповідно до прийнятих змін фізичних осіб – підприємців зобов'язали сплачувати єдиний соціальний внесок навіть у разі відсутності діяльності з їхнього боку. Доповнюють наведені негативні тенденції також й інші чинники, які мають безпосередній вплив на систему економічної безпеки підприємництва, а саме наявність значної частки тіньового та такого, що не підлягає обліку сектору економіки; високий рівень корупції; практично повна відсутність державної допомоги в аспекті підтримки інноваційної активності. Водночас, незважаючи на недостатньо високий рівень державного регулювання інституціональних змін, протягом останніх років спостерігаються певні позитивні зрушення. Так, відповідно до Індексу легкості ведення бізнесу (Ease of Doing Business Index) Україна за останні 3 роки суттєво покращила власні позиції [4]. Індекс легкості ведення бізнесу використовується з метою порівняння умов (простоти) ведення бізнесу на світо-

вому рівні. Цей рейтинг складається щорічно Всесвітнім банком на основі даних щодо 190 країн світу. Рух у рейтингу досить чітко вказує на інституціональні зміни, які відбуваються протягом року у певній країні. Вища позиція у рейтингу вказує на ефективність державного регулювання інституціональних змін, що приводить до спрощення та підвищення якості регулювання державного підприємництва в певній країні. Для уточнення окремих напрямів легкості ведення бізнесу необхідним також є аналіз складових Індексу, до яких належать реєстрація підприємства, отримання дозволу на будівництво, підключення до систем енергопостачання, реєстрація власності, одержання кредитів, захист міноритарних інвесторів, оподаткування, міжнародна торгівля, забезпечення виконання контрактів, дозвіл визнання неплатоспроможності. Дані Індексу легкості ведення бізнесу щодо України з 2010 р. наведено у табл. 2.

Відповідно до даних, наведених у табл. 2, щодо позицій у рейтингу легкості ведення бізнесу можна зробити висновок, що протягом тривалого періоду до 2014 р. істотних змін не спостерігалось. Водночас у період з 2014 р. до 2017 р. почали відбуватись стрімкі зміни. Так, за 4 роки позиція України в рейтингу легкості ведення бізнесу значно покращилась, а саме на 32 пункти, а порівняно з 2010 р. – на 62. Розглядаючи складові Індексу, можна відзначити, що найбільш кардинальні зміни відбулись у таких з них: реєстрація підприємств (порівняно з 2010 р. покращення на 114 пунктів); реєстрація власності (порівняно з 2010 р. покращення на 78 пунктів); оподаткування (порівняно з 2010 р. покращення на 97 пунктів) [4]. Незважаючи

на позитивні тенденції за деякими напрямками, загальном рейтингом за останні роки погіршився. Це стосується складової забезпечення виконання контрактів, відповідно до якої рейтинг з 2010 р. погіршився на 38 пунктів. Важливим є те, що рейтинг відповідно до цієї складової значно погіршився у 2016–2017 рр., що можна пов'язати із загальною соціально-економічною і політичною ситуацією в Україні, а також військовими діями на сході.

Іншими позитивними тенденціями, які характеризують останні роки, з точки зору покращень у сфері підприємництва є, зокрема, такі:

- попри кризу, обсяги реалізованої продукції, товарів та послуг збільшувались; так, якщо у 2010 р. загальні обсяги реалізованої продукції склали 3 366 228,2 млн. грн., то у 2016 р. – 6 214 729,4 млн. грн., тобто збільшилися у 1,85 рази; причому обсяги реалізації продукції, виробленої малими підприємствами, збільшилися ще більше, а саме у 2,15 рази, а мікропідприємствами – у 2,34 рази [5];

- спостерігалось поступове зростання частки малих підприємств та мікропідприємств у загальному обсязі реалізованої продукції, товарів та послуг; так, порівняно з 2010 р., коли частка малих підприємств у загальній структурі становила 16,9%, а мікропідприємств – 5,4%, станом на 2016 р. ситуація суттєво змінилась і частки склали 19,7% та 6,9% відповідно [5];

- відсоткова частка підприємств, які одержали прибуток в результаті своєї господарської діяльності, поступово зростає; так, порівняно з 2010 р., коли частка підприємств, які одержали чистий прибуток склали всього 57,3%, у 2015–2016 р. вона сягала 73% [6].

Державне регулювання інституціональних змін, які можуть у подальшому впливати на систему економічної безпеки напряму, пов'язано з відповідними методами, які традиційно поділяються на прямі та непрямі. З огляду на вітчизняну структуру економіки суттєвий вплив на систему економічної безпеки підприємництва мають методи прямого впливу, до яких, зокрема, відносяться штрафи, різного роду обмеження, дозволи, квоти та ліцензії. Водночас до прямих також належать інші методи, серед яких ключову роль можна відвести цільовому державному фінансуванню певних секторів економіки або окремих суб'єктів господарювання, державним закупівлям, індикативному регулюванню цін [7]. Адміністративні методи державного регулювання можуть мати прямі негативні наслідки для системи економічної безпеки підприємництва, що відображається в прямому втручанні у підприємницьку діяльність, ускладнює процедури одержання різного роду дозвільних документів, призводить до виникнення та поширення корупційності на державному та місцевих рівнях.

Серед адміністративних методів державного регулювання велике значення має система державних закупівель. Якщо процедура державних закупівель є складною та непрозорою, це приводить до витіснення та суб'єктивізму у відношенні дрібного і середнього бізнесу. Враховуючи надзвичайно велике значення державних закупівель (в середньому частка державних закупівель становить від 8% до 21% для окремих країн світу, в Україні вона дорівнює приблизно 15%) та потужність цього прямого інструмента державного регулювання як на підприємства, так і на споживання,

можна зробити висновок щодо його впливу на систему економічної безпеки підприємництва загалом [8].

З 2016 р. відбулись суттєві інституціональні зміни в реформуванні системи державних закупівель, що супроводжувались зміною нормативно-правового забезпечення та введенням в дію електронної системи закупівель ProZorro [9]. Ця система з 2017 р. охоплює вже 8 типів закупівель. До позитивних наслідків від впровадження електронної системи закупівель можна віднести такі:

- підвищення економії коштів не лише для державних контролюючих органів, але й для замовників та виконавців робіт або підприємств-постачальників;

- оптимізація процесу закупівель та його спрощення;

- зростання прозорості шляхом зниження бюрократизації;

- розширення доступу суб'єктів господарювання різних рівнів (насамперед, малих та середніх) до державних закупівель;

- запровадження елементів інноваційного підходу у систему державних закупівель [8].

Розглядаючи вплив електронної системи закупівель на систему економічної безпеки підприємництва, слід відзначити, що за досить короткий період наявними є позитивні зрушення в системі, яка десятиріччями мала значні недоліки у функціонуванні і не виконувала повною мірою стимулюючу функцію для суб'єктів господарювання (насамперед, малих та середніх).

Аналізуючи дані 2015 та 2016 рр., слід відзначити, що рівень публічних закупівель після запровадження електронної системи збільшився з 8,8 млрд. дол. США до 10,4 млрд. дол. США, тобто на 18,2%. При цьому значно зросла і кількість замовників, а саме на 53% у 2016 р. порівняно з 2015 р. Таке зростання було насамперед пов'язано з допороговими закупівлями. Щодо надпорогової групи, то кількість замовників у ній збільшилась на 11%.

Впровадження системи електронних закупівель також змінило й інституціональну структуру закупівель. Так, порівняно з 2015 р. у 2016 р. збільшилась кількість учасників – малих підприємств (фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності), тоді як кількість юридичних осіб, навпаки, скоротилась з 76% до 58%. Водночас кількість юридичних осіб – переможців зросла у 3 рази (з 11,3 тис. у 2015 р. до 33,7 тис. у 2016 р.).

Щодо опосередкованих методів державного регулювання, то ці методи створюють певне середовище, в якому функціонують суб'єкти господарювання, і, таким чином, впливають на мотивацію до їх розвитку (чи навпаки). До числа опосередкованих методів також належать методи, що реалізуються, зокрема, через систему оподаткування включно з амортизаційною політикою та іншими методами сприяння розвитку конкурентного середовища.

Оподаткування має суттєвий вплив на систему економічної безпеки підприємництва. Негативний вплив оподаткування на економічну безпеку підприємництва може відобразитися через надмірність податкового тягаря та тиску; можливість використання окремими підприємствами механізмів мінімізації або навіть уникнення від сплати податків; дискримінаційні умови щодо оподаткування окремих груп

підприємств чи умов, за яких здійснюється відшкодування податків, тощо.

Слід відзначити, що в контексті державної податкової політики протягом всіх років незалежності наявні нестабільність та перманентна зміна в системі оподаткування підприємств. Все це негативно впливає на систему економічної безпеки підприємництва, адже посилює ризики та невизначеність планування майбутнього підприємства.

Протягом останніх років відбулись певні інституціональні зміни в системі оподаткування, найбільш принциповими і такими, що безпосередньо стосувались підприємництва, були такі:

- зменшення кількості податків з 22 до 11;
- трансформація 13 подібних податків у 5;
- реформування податку на прибуток підприємств, введення єдиного обліку за стандартами бухгалтерського;
- усунення дублювання податкового обліку;
- встановлення об'єктом оподаткування фінансового результату відповідно до фінансової звітності, скоригованого на декілька податкових різниць;
- скорочення кількості податкових різниць з 49 до 3 (амортизації, резервів, фінансових операцій);
- відміна необхідності ведення обліку та застосування різниць підприємствами з доходом, меншим за 20 млн. грн. у рік, що на момент запровадження складало 95% платників податків;
- здійснення реформування системи єдиного оподаткування [10].

Водночас ефективність та позитивний характер здійснення наведених інституціональних змін у податковій сфері досить важко оцінювати, адже на даному етапі запровадження окремих змін, зокрема щодо порядку стягнення єдиного соціального внеску, мало

значний негативний ефект, що, зокрема, призвело до закриття значної кількості малих підприємств та мікропідприємств (фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності).

Висновки з проведеного дослідження. Проведене дослідження змісту державного регулювання інституціональних змін як однієї з основних детермінант впливу на систему економічної безпеки підприємництва дало змогу зробити такі висновки:

- оцінка державного регулювання інституціональних змін напряму пов'язана з основними показниками розвитку підприємств різних видів, насамперед малих та середніх, які в розвинених країнах складають базис економічної потужності;
- в Україні протягом останніх років спостерігається негативна тенденція щодо зменшення кількості малих підприємств та мікропідприємств, що пов'язано не лише з глибинною суспільно-політичною кризою, але й з інституціональними змінами в сфері оподаткування;
- незважаючи на певні недоліки реалізації інституціональних змін в сфері підприємництва, наявною за останні роки є тенденція до перетворень, які, зокрема, позитивно впливають на рейтинг України на міжнародному рівні, свідченням чого є значне покращення позицій України щодо Індексу легкості ведення бізнесу;
- спостерігається суттєве покращення стану державних закупівель, чому сприяло запровадження електронної системи, що також має позитивний вплив на розширення можливостей та прозорості участі малих та мікропідприємств у ній;
- інституціональні зміни у сфері оподаткування хоч і мали досить кардинальний характер, проте досі оцінити їх вплив на покращення стану системи економічної безпеки підприємництва досить важко через незавершеність цих процесів і постійне внесення нових змін.

1. Васильців Т.Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : [монографія] / Т.Г. Васильців. – Львів : Арал, 2008. – 384 с.
2. Кількість підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/fin/kp_ed/kp_ed_u/kp_ed_u_2016.htm.
3. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 26 квітня 2017 р. № 1977-19 / Національний банк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2464-17>.
4. Doing Business 2010/2011/ 2012/ 2013/ 2014/ 2015/ 2016. Annual Report / World Bank Group [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2017>.
5. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2013/fin/kp_ed/kp_ed_u/orp_ed_u_2016.htm.
6. Чистий прибуток (збиток) підприємств за видами економічної діяльності / Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2017/fin/chpr/chpr_ed/chpr_ed_u/chpr_ed_u_0117_u.htm.
7. Мазій Н.Г. Принципи та механізми державного регулювання розвитку підприємництва / Н.Г. Мазій // Демократичне врядування. – 2011. – Вип. 8. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2011_8_8.
8. Вплив Prozorro. Що змінила реформа публічних закупівель / Center of Excellence in Procurement and Kyiv School of Economics [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://cep.kse.org.ua/assets/img/articles/Prozorro_report_ua.pdf.
9. Офіційний портал оприлюднення інформації про публічні закупівлі України / ProZorro публічні закупівлі [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://prozorro.gov.ua/about>.
10. Податкові зміни: необхідні кроки для економічного зростання / Державна фіскальна служба України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/data/files/39507.pdf>.